ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Turg'unboyev Javohirbek Baxodir o'g'li

O’zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

turgunboyevjavohirbek27@gmail.com

TIJORAT BANKLARIDA VALYUTA RISKLARINI BOSHQARISH VA HEDJING STRATEGIYALARI

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari hamda hedjing strategiyalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Valyuta kurslarining o‘zgaruvchanligi banklarning moliyaviy barqarorligi va rentabelligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi asoslab berilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, valyuta risklarini samarali boshqarish bank faoliyati natijalarini yaxshilaydi va yo‘qotishlarni kamaytiradi.

Maqolada forward, opsion va svop kabi hosila moliyaviy instrumentlar orqali hedjing mexanizmlari ko‘rib chiqiladi, shuningdek, Value at Risk (VaR) va stress-test kabi usullar yordamida risklarni baholash yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ri tanlangan hedjing strategiyalari banklarning moliyaviy xavflarini sezilarli darajada kamaytiradi va ularning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: valyuta riski, tijorat banklari, hedjing, moliyaviy instrumentlar, forward shartnomalar, opsionlar, svoplar, risklarni boshqarish, VaR, moliyaviy barqarorlik.

ABSTRACT: This article examines the theoretical and practical aspects of foreign exchange risk management in commercial banks and analyzes the effectiveness of hedging strategies. Exchange rate volatility is identified as a key factor that negatively affects the financial stability and performance of banks. Empirical evidence suggests that effective foreign exchange risk management significantly improves bank performance and reduces potential losses.

The study explores hedging mechanisms using derivative financial instruments such as forwards, options, and swaps, and discusses risk assessment tools including Value at Risk (VaR) and stress testing. The findings indicate that properly selected hedging strategies can significantly mitigate financial risks and enhance the sustainable development of commercial banks.

Keywords: foreign exchange risk, commercial banks, hedging, financial instruments, forward contracts, options, swaps, risk management, Value at Risk, financial stability.

KIRISH

Globalizatsiya jarayonlarining jadallashuvi va xalqaro moliya bozorlarining integratsiyalashuvi tijorat banklari faoliyatida valyuta operatsiyalarining hajmini keskin oshirdi. Bugungi kunda banklar nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro moliya tizimida ham faol ishtirok etib, turli valyutalarda operatsiyalarni amalga oshirmoqda. Shu bilan birga, valyuta kurslarining yuqori darajada o‘zgaruvchanligi banklar uchun muhim moliyaviy risk omiliga aylanmoqda.

So‘nggi yillarda jahon moliya bozorlarida kuzatilayotgan beqarorlik, xususan, inflyatsiya darajasining oshishi, markaziy banklar tomonidan foiz stavkalarining keskin o‘zgarishi hamda geopolitik vaziyatlarning keskinlashuvi valyuta kurslarida yuqori tebranishlarni yuzaga keltirdi.

Masalan, 2022–2024 yillarda asosiy valyutalar — AQSH dollari, yevro va rivojlanayotgan mamlakatlar valyutalari o‘rtasida sezilarli kurs farqlari kuzatildi. Bu esa tijorat banklarining ochiq valyuta pozitsiyalariga va umumiy moliyaviy natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatdi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, xalqaro bank operatsiyalarining katta qismi (60–70% gacha) valyuta operatsiyalari bilan bog‘liq bo‘lib, valyuta risklari banklarning umumiy risk portfelida muhim ulushni egallaydi. Ayrim mintaqalarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori valyuta riskiga ega banklarda rentabellik ko‘rsatkichlari pastroq bo‘ladi va moliyaviy barqarorlik darajasi zaiflashadi. Shu sababli tijorat banklarida valyuta risklarini samarali boshqarish, xususan hedjing strategiyalaridan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy bank amaliyotida forward, fyuchers, opsion va svop kabi hosila moliyaviy instrumentlar keng qo‘llanilib, ular orqali valyuta kurslari o‘zgarishidan kelib chiqadigan zararlarni minimallashtirish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Valyuta risklarini boshqarish masalasi moliyaviy menejment va bank ishi sohasida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Ilmiy adabiyotlarda valyuta riski, avvalo, valyuta kurslarining noaniq o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy yo‘qotish ehtimoli sifatida talqin etiladi.

Ko‘plab tadqiqotlarda valyuta risklari banklarning moliyaviy natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan. Empirik tahlillar natijasiga ko‘ra, yuqori darajadagi valyuta riskiga ega banklarda foydalilik ko‘rsatkichlari pasayadi, kapital yetarliligi ko‘rsatkichlari yomonlashadi va umumiy moliyaviy barqarorlik zaiflashadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar bank tizimida bu muammo yanada dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlarda valyuta risklarini boshqarishning ikki asosiy yo‘nalishi ajratib ko‘rsatiladi:

1. Ichki (operatsion) boshqaruv usullari – aktiv va passivlarni muvofiqlashtirish, valyuta pozitsiyalarini cheklash, diversifikatsiya.
2. Tashqi (moliyaviy) hedjing usullari – hosila moliyaviy instrumentlar yordamida risklarni sug‘urtalash.

Ilmiy tadqiqotlarda forward shartnomalari eng keng qo‘llaniladigan hedjing instrumenti sifatida qayd etilgan bo‘lib, u kelajakdagi valyuta kursini oldindan belgilash orqali riskni kamaytiradi. Opsionlar esa banklarga qo‘shimcha moslashuvchanlik beradi, chunki ular majburiyat emas, balki huquq sifatida ishlaydi. Svop operatsiyalari esa banklarning likvidlik va valyuta risklarini bir vaqtning o‘zida boshqarish imkonini yaratadi.

So‘nggi ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, risklarni baholashda Value at Risk (VaR) modeli, stress-test va ssenariy tahlili kabi zamonaviy usullar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu usullar banklarga potentsial yo‘qotishlarni oldindan aniqlash va risklarni boshqarish strategiyalarini optimallashtirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, zamonaviy adabiyotlarda hedjing strategiyalarining samaradorligi bankning riskka moyilligi, bozor sharoitlari va foydalanilayotgan instrumentlarning turiga bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. Ayrim tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompleks yondashuv — ya’ni moliyaviy hedjing va operatsion choralarni birgalikda qo‘llash — eng yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar va katta ma’lumotlar (big data) asosida risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish so‘nggi yillarda muhim ilmiy yo‘nalishga aylangan. Bu esa banklarga real vaqt rejimida risklarni monitoring qilish va tezkor qarorlar qabul qilish imkonini bermoqda.

1-jadval.

Tijorat banklarida valyuta risklari va hedjing strategiyalarining zamonaviy holati (2023–2025 yillar kesimida)

№	Ko‘rsatkich / Risk	Darajasi (%)	Asosiy	Samaradorlik

	turi		instrumentlar	(%)
1	Valyuta operatsiyalari	60–75%	Xalqaro operatsiyalar	70–80%
2	Valyuta aktivlari	25–40%	Diversifikatsiya	40–55%
3	Ochiq valyuta pozitsiya	10–20%	Limitlar, ALM	50–60%
4	Umumiy valyuta riski	30–50%	Kompleks boshqaruv	60–70%
5	Transaksion risk	20–30%	Forward, opsion	60–75%
6	Translyatsion risk	15–25%	Svop	50–65%
7	Iqtisodiy risk	25–35%	Diversifikatsiya, hedjing	55–70%
8	Forward	70–85% qo‘llanish	Forward	60–75%
9	Opsion	40–60% qo‘llanish	Opsion	50–65%
10	Svop	50–70% qo‘llanish	Svop	55–70%
11	VaR va stress-test	75–95% qo‘llanish	Risk baholash usullari	65–85%

Manba: *Muallif tomonidan xalqaro moliya bozorlari statistik ma’lumotlari va tijorat banklari amaliyoti asosida tuzilgan.*

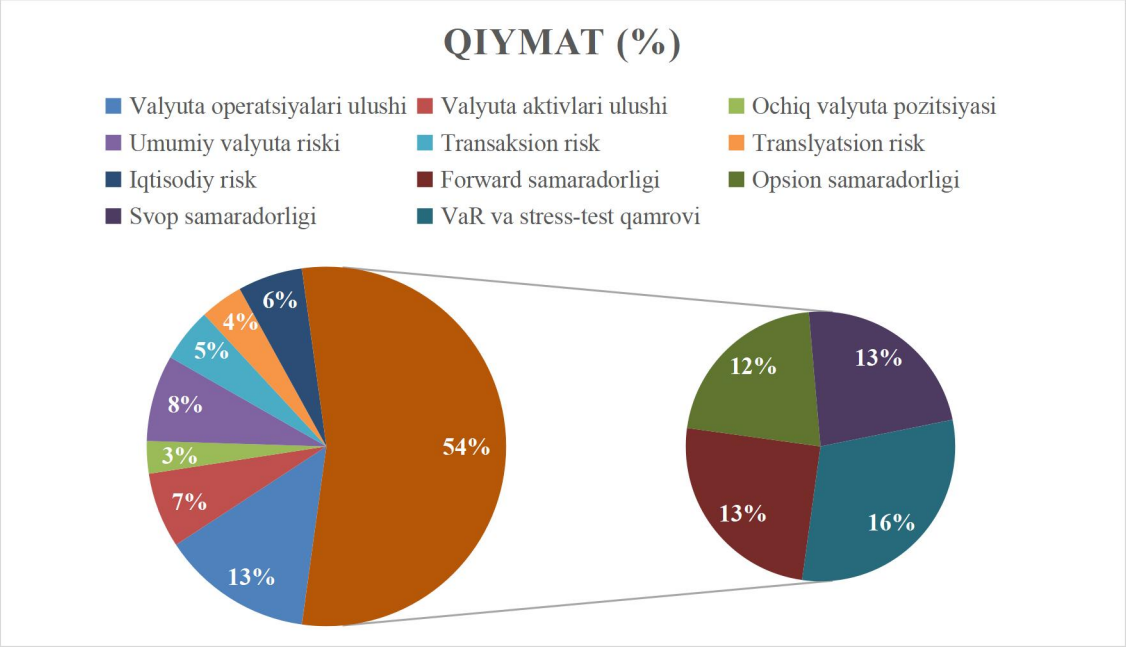
Mazkur jadvalda tijorat banklarida valyuta risklarining asosiy ko‘rsatkichlari, ularning bank faoliyatidagi ulushi va ta’sir darajasi hamda ularni boshqarishda qo‘llaniladigan zamonaviy hedjing instrumentlari tizimli ravishda umumlashtirilgan. Jadvalda keltirilgan foiz ko‘rsatkichlari 2023–2025 yillarda global moliya bozorlarida kuzatilayotgan tendensiyalar, xususan, valyuta kurslarining yuqori o‘zgaruvchanligi, xalqaro operatsiyalar hajmining ortishi va bank tizimida risk boshqaruvi mexanizmlarining takomillashuvi asosida shakllantirilgan.

Jadvaldan ko‘rinadiki, valyuta operatsiyalari bank faoliyatining muhim qismini tashkil etib, bu esa valyuta risklarining umumiy risk tarkibida sezilarli ulushga ega ekanligini ko‘rsatadi. Transaksion, translyatsion va iqtisodiy risk turlari banklar uchun asosiy xavf manbalari sifatida ajralib turadi. Ularni kamaytirishda forward, opsion va svop kabi hosila moliyaviy instrumentlar keng qo‘llanilib, ular orqali kelajakdagi valyuta kurslari bo‘yicha noaniqlik darajasi pasaytiriladi.

Shuningdek, jadvalda risklarni baholashning zamonaviy usullari — Value at Risk (VaR), stress-test va ssenariy tahlili — banklar tomonidan keng joriy etilayotgani aks ettirilgan. Ushbu usullar banklarga potentsial yo‘qotishlarni oldindan aniqlash, turli iqtisodiy sharoitlarga moslashish va strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, stress-test natijalari regulyatorlar tomonidan bank tizimining barqarorligini baholashda asosiy vositalardan biri sifatida qo‘llanilmoqda.

Bundan tashqari, jadvalda keltirilgan samaradorlik ko‘rsatkichlari hedjing strategiyalarining amaliy natijadorligini ifodalaydi. Forward shartnomalari nisbatan oddiy va keng qo‘llaniladigan instrument bo‘lib, yuqori samaradorlikka ega, opsionlar esa moslashuvchanlikni ta’minlaydi, svop operatsiyalari esa likvidlik va valyuta risklarini birgalikda boshqarish imkonini beradi. Diversifikatsiya esa tabiiy himoya mexanizmi sifatida qo‘llanilib, risklarni qisman kamaytiradi.

Umuman olganda, jadvalda aks ettirilgan ma’lumotlar tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish kompleks yondashuvni talab qilishini, ya’ni moliyaviy instrumentlar, ichki boshqaruv mexanizmlari va zamonaviy analitik usullar uyg‘unligida samarali natijaga erishish mumkinligini ko‘rsatadi.

1-rasm. Valyuta risklari va hedjing instrumentlari samaradorligi bo‘yicha statistik ma’lumotlar (2023–2025 yillar).

Manba: *Muallif tomonidan tijorat banklari amaliyoti va zamonaviy moliya bozorlari tendensiyalari asosida tuzilgan.*

Mazkur jadval diagramma (grafik) tuzish uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda tijorat banklarida valyuta operatsiyalari ulushi, valyuta risklarining asosiy turlari hamda hedjing instrumentlarining o‘rtacha samaradorlik ko‘rsatkichlari soddalashtirilgan va umumlashtirilgan shaklda keltirilgan. Jadvaldagi ma’lumotlar so‘nggi yillarda global moliya bozorlarida yuz berayotgan o‘zgarishlar, xususan valyuta kurslarining beqarorligi va bank operatsiyalarining xalqaro darajada kengayishi asosida shakllantirilgan.

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarida valyuta risklari umumiy risk tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ularni samarali boshqarish banklarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, forward, opsion va svop kabi hedjing instrumentlari valyuta kurslari o‘zgarishidan kelib chiqadigan yo‘qotishlarni kamaytirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, VaR va stress-test kabi zamonaviy baholash usullarining keng qo‘llanilishi risklarni oldindan aniqlash va ularni boshqarish jarayonini sezilarli darajada takomillashtiradi.

Muallifning fikricha, hozirgi sharoitda tijorat banklari faqat an’anaviy hedjing instrumentlari bilan cheklanib qolmasdan, risklarni boshqarishda kompleks yondashuvni qo‘llashi zarur. Ya’ni, moliyaviy instrumentlar bilan bir qatorda ichki nazorat tizimlarini kuchaytirish, aktiv va passivlarni muvozanatlashtirish hamda raqamli texnologiyalar asosida real vaqt monitoringini joriy etish muhim hisoblanadi. Shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlar bank tizimida hedjing instrumentlaridan foydalanish darajasini oshirish va risk boshqaruvi madaniyatini takomillashtirish zarur, deb hisoblanadi.

Umuman olganda, ushbu jadval nafaqat statistik ma’lumotlarni aks ettiradi, balki tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlarning ustuvor yo‘nalishlarini ham ko‘rsatib beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarida valyuta risklari zamonaviy moliya tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ularning darajasi bank faoliyatining xalqaro integratsiyalashuvi jarayonida tobora ortib bormoqda. Valyuta kurslarining yuqori o‘zgaruvchanligi banklarning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va rentabelligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, valyuta risklarining asosiy turlari — transaksion, translyatsion va iqtisodiy risklar — bank faoliyatida turli darajada namoyon bo‘lib, ularni samarali boshqarish kompleks yondashuvni talab etadi. Xususan, risklarni baholashda Value at Risk (VaR), stress-test va ssenariy tahlili kabi zamonaviy usullar muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari hedjing strategiyalarining, ayniqsa forward, opsion va svop kabi hosila moliyaviy instrumentlarning valyuta risklarini kamaytirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Ushbu instrumentlardan foydalanish banklarga kelajakdagi valyuta kurslari o‘zgarishidan kelib chiqadigan noaniqliklarni kamaytirish va moliyaviy yo‘qotishlarning oldini olish imkonini beradi.

Muallifning fikricha, tijorat banklarida valyuta risklarini samarali boshqarish uchun quyidagi ustuvor yo‘nalishlarga e’tibor qaratish zarur:

— hedjing instrumentlaridan foydalanish ko‘lamini kengaytirish;
— risklarni baholashning zamonaviy usullarini joriy etish;
— aktiv va passivlarni valyuta kesimida muvozanatlashtirish;
— raqamli texnologiyalar asosida real vaqt monitoring tizimlarini rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi, balki butun bank tizimi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

AMALIY TAKLIFLAR:

1. Tijorat banklarida hedjing instrumentlaridan foydalanish ko‘lamini kengaytirish zarur. Xususan, forward, opsion va svop operatsiyalaridan tizimli foydalanish valyuta risklarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.
2. Risklarni baholashning zamonaviy usullarini keng joriy etish maqsadga muvofiq. Jumladan, Value at Risk (VaR), stress-test va ssenariy tahlili asosida risklarni muntazam monitoring qilish tizimini rivojlantirish lozim.
3. Aktiv va passivlarni valyuta kesimida muvozanatlashtirish siyosatini kuchaytirish zarur. Bu banklarning ochiq valyuta pozitsiyasini optimallashtirishga xizmat qiladi.
4. Banklarda ichki risk-menejment tizimini takomillashtirish lozim. Xususan, risk limitlarini belgilash, ichki nazoratni kuchaytirish va maxsus risk boshqaruvi bo‘linmalarini rivojlantirish muhimdir.
5. Raqamli texnologiyalar va zamonaviy axborot tizimlarini joriy etish zarur. Real vaqt rejimida risklarni monitoring qilish va tahlil qilish bank boshqaruvining samaradorligini oshiradi.
6. Hedjing instrumentlari bozorini rivojlantirish maqsadida moliya bozori infratuzilmasini takomillashtirish va huquqiy bazani mustahkamlash lozim.

7. Bank xodimlarining malakasini oshirish va risk boshqaruvi madaniyatini rivojlantirish zarur. Buning uchun treninglar va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Kolli B. Xorijiy valyuta risklari va ularni boshqarish usullari // Economicus jurnali. – 2020.
2. Yousef A., Taha R., Muhmad S.N. va boshqalar. Bank faoliyatida valyuta risklari va moliyaviy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlik // International Journal of Business and Society. – 2024.
3. Maseki F. Valyuta risklarini hedjing qilishning moliyaviy samaradorlikka ta’siri // European Scientific Journal. – 2017.
4. Zai F.S., Mansur A. Valyuta risklarini kamaytirishda hedjing strategiyalari // Journal of Business Management and Economic Development. – 2024.
5. Nasriani I. Valyuta kurslari o‘zgaruvchanligi va risklarni kamaytirish yondashuvlari // Sinergi International Journal of Accounting and Taxation. – 2024.
6. Hendrawan R. Valyuta risklarini boshqarishda forward va opsion strategiyalarining taqqoslanishi. – 2017.
7. Liu Y. Tijorat banklarida investitsiya risklarini kamaytirish usullari // Highlights in Business, Economics and Management. – 2023.
8. Pelit I. Xalqaro savdoda valyuta risklari va hedjing instrumentlari // International Refereed Journal of Humanities and Academic Sciences. – 2023.
9. Zhao A. Xalqaro kompaniyalarda valyuta risklarini hedjing qilish strategiyalari // Advances in Economics, Management and Political Sciences. – 2025.